To mulige framtidsscenarier: En høyteknologisk Utopi – og en høyteknologisk Dystopi

(original eldre engelskspråklig versjon her)

Trond Andresen
førsteamanuensis(p) i kybernetikk, NTNU
<trond.andresen@ntnu.no>

Sammendrag

To mulige framtidssamfunn («scenarier») diskuteres: Begge har en høyt automatisert produksjons- kommunikasjons- energi- og transportsektor med en liten arbeidsstyrke, og en stor arbeidsintensiv tjenestesektor.

Det første, «utopiske» scenariet er inspirert av den marxistiske kommunistiske visjonen, med noen viktige modifikasjoner: Grenser for forbruk eksisterer fortsatt, visse varer og tjenester utveksles fortsatt i et marked. Likevel: den marxistiske utopien er en nyttig «asymptote» å strebe etter, også om den aldri kan nås.

Det andre, «dystopiske» scenariet har få arbeidere i industri og infrastruktur akkurat som det første. Denne sektoren, og den mye større service-/«tjenersektoren» drives på autoritært kapitalistisk vis. Det argumenteres for at profittratene kan opprettholdes på ubestemt tid i en slik økonomi. Dagens verdensomspennende aktivitet fra selskaper for å overta tjenestevirksomhet som til nå har vært i det offentlige, drøftes i lys av dette.

1. Innledning

Det nåværende politiske og ideologiske klimaet stimulerer ikke til å lansere og diskutere virkelig langsiktige mål for samfunn (i denne artikkelen betyr langsiktig «et århundre eller to"). Slike temaer vekker liten interesse av flere grunner:

1. De mange dramatiske og fullstendige sammenbrudd av forsøk på sosialistiske samfunn.
2. Økende innsikter i teoretiske og ideologiske svakheter ved sosialisme og kommunisme.
3. Den økende «postmodernistiske» ideologien i mange akademiske og intellektuelle kretser om at framtidsoptimistiske visjoner om opplysning og sosial framgang, «rett og slett ikke er mulig».

Denne artikkelen hevder at spedbarnet blir kastet ut med badevannet. Hvis utopier – store visjoner for kvalitativt bedre samfunn – ikke får spille en rolle i den offentlige samtalen, *har det uheldige virkninger på politiske valg som tas i dag, til og med når visjonene i seg sjøl kanskje er ugjennomførbare og aldri kan realiseres helt*. I denne sammenhengen kan metaforen om en asymptote være nyttig. En asymptote i

matematikk betyr en rett linje som en gitt graf nærmer seg med et alltid avtagende avvik, men som den aldri vil nå helt. Det utopiske samfunnet som skal presenteres er gjennomførbart, i det minste i «asymptotisk» forstand.

Et annet viktig begrep i denne artikkelen er *den sjøloppfyllende profetien*: Politiske prosesser, i motsetning til naturlige eller «fysiske» prosesser, er underlagt denne mekanismen. Hvis en ny samfunnsvisjon eller forslag om store endringer bare spres av enkelte individer eller utkantgrupper, og bare nevnes sporadisk i media, kan det lett bli nedvurdert som «skrullete».

Mens holdninger og ideer som til stadighet blir spredd og snakket om, etter hvert vil virke «realistiske» sjøl om de i utgangspunktet ble møtt med skepsis – det som var kontroversielt, blir akseptert visdom ved gjentakelse. Et eksempel på dette er hvordan offentlig opinion om hva som utgjør «akseptabel» arbeidsløshet i moderne land har blitt økt siden 60-tallet, og hvordan denne endringen i holdninger har gjort det mulig med «reformer» som forverrer livet for folk.

Men mekanismen i den sjøloppfyllende profetien bør også gi grunn til optimisme siden den kan virke motsatt vei. Dette indikerer at ukonvensjonelle eller «store» ideer ikke nødvendigvis bør betraktes som skrullete fordi de i utgangspunktet blir latterliggjort.

I ovennevnte ånd vil denne artikkelen presentere både en utopi og en dystopi. Den første bør tilstrebes, den andre unngås (forfatteren antar at de fleste lesere vil være enige om de attraktive, respektive frastøtende, trekkene ved de to scenariene som skal presenteres).

Begge framtidsvisjonene har noe til felles: De forutsetter at vitenskap og teknologi utvikler seg på en ustoppelig måte – dette er ikke noe som kan eller vil bli hindret eller forsinket betydelig av menneskelige inngrep (jeg ser da bort fra muligheten for et stort sammenbrudd av den moderne sivilisasjon, for eksempel gjennom en atomkrig.)

Med antagelsen om framgang innen vitenskap og teknologi (man bør merke seg at begrepet «framgang» brukes på en strengt beskrivende måte - uten å antyde noen slags «moralsk positiv» verdi i seg sjøl), følger det at sysselsetting i alle typer arbeid som kan automatiseres, vil krympe:

- I dystopien for å øke fortjenesten uten hensyn til dem som mister jobbene sine.
- I utopien som et bevisst verktøy for å frigjøre arbeidskraft til meningsfulle «tjeneste»-jobber - skape, samhandle, undervise, underholde eller ta vare på andre mennesker.

2.Det utopiske scenariet

Kanskje det mest berømte enkeltsitatet som beskriver essensen av en framtidig utopi, er dette fra Karl Marx:

I en høyere fase av det kommunistiske samfunn, etter at individenes slavebundne underordning under arbeidsdelingen og, dermed også motsetningen mellom åndsarbeid og kroppsarbeid er forsvunnet; etter at arbeidet ikke bare er blitt et middel til livets opphold, men selv er blitt det fremste livsbehov; etter at også

produksjonskreftene har vokst samtidig med individenes allsidige utvikling og alle kildene til fellesskapets rikdom flyter mer rikelig – først da kan den snevre borgerlige retts horisont helt overskrides og samfunnet skrive på sine faner: «Fra enhver etter sin evne, til enhver etter sitt behov (Marx, 1875).

Marx' visjoner for kommunismen er (dessverre) ikke på moten i disse dager, så la oss gripe til Science Fiction, som er mindre begrenset av hva som ansees som «realistisk». Romanen «The Disposessed» av Ursula K. LeGuin (1974) beskriver et kommunistisk samfunn i marxistisk forstand (med ett viktig unntak). I språket som snakkes i dette samfunnet, er ordet for «lek» og «arbeid» det samme. Men det er et eget begrep for «slit» eller «drittarbeid». Dette er et viktig poeng for at utopien skal diskuteres: Arbeid må være attraktivt i seg sjøl. LeGuins utopi avviker imidlertid sterkt fra Marx, i den forstand at««til enhver etter behov» er vanskelig å oppfylle. Hennes er et anarko-kommunistisk samfunn *med knapphet*. Dette samfunnet er realisert på en ørkenaktig planet med få naturressurser, og er begrenset av dette til tross for avansert vitenskap og teknologi. Mens individer ikke holdes tilbake av rasjonering eller behovet for penger (som ikke eksisterer i en kommunistisk økonomi), og derfor i teorien kan konsumere eller ta hva og så mye de vil av samfunnets produksjon, holder de *frivillig* tilbake bare på grunn av (den mer eller mindre internaliserte) frykten for å miste respekten fra sine medborgere, og/eller sin sjølrespekt.

En annen utopisk roman er «Voyage from Yesteryear» av James P. Hogan (1982), hvor en robot-ekspedisjon ankommer den rike og uberørte jordlignende planeten Chiron. Ekspedisjonen har en last med nødvendig genetisk materiale for å «klekke» ut en ny generasjon mennesker. Disse barna vokser opp under omsorgsfullt robot-tilsyn, og – uavhengig av påvirkning fra ethvert jordisk samfunn – skaper de spontant en utopi uten stat, tvang, penger, lønn, formell autoritet og hierarkier. I motsetning til LeGuins utopi, er dette et samfunn med overflod på grunn av teknologi (roboter, temmet fusjonsenergi) og en lav befolkning i forhold til planetens ressursgrunnlag. Så hva får folk til å oppføre seg i Hogans utopi? –Noe som ligner på det i LeGuins samfunn: respekt og sjølrespekt. En annen og mye senere bølge av kolonisatorer, nå bestående av faktiske voksne mennesker med alle konvensjoner og hang-ups på grunn av sosialisering i et konkurransepreget kapitalistisk samfunn (Jorda) kommer til Chiron og blir konfrontert med holdninger og verdier som de rett og slett ikke forstår: «Når en er i en butikk og du ikke trenger å betale for noe, hvorfor ikke ta alle de attraktive varene du kan få med deg, og komme tilbake for mer?» –Du vil lære, svarer Chironianerne, gåtefullt. Og de fleste av de nye kolonisatorene gjør det. Chironianerne har også en fascinerende «uformell kommandostruktur": autoritet eksisterer bare i den grad arbeidere i et foretak aksepterer at en bestemt person som aspirerer til en ledende eller koordinerende rolle har talent for dette. Hvis ikke, vil personen ganske enkelt ikke bli adlydt, eller bare ignorert. Men hvis personen ansees kompetent, blir personens rett til å ta beslutninger på vegne av kollektivet lett bli akseptert, og «ordrer» blir lojalt implementert.

Med Marx og disse bøkene i tankene, la oss nå diskutere det materielle grunnlaget for en (i det minste «asymptotisk») utopi. Det som muliggjør dagens høye levestandard i

utviklede land (jeg tar her ikke opp temaene utnytting av fattige land og ikke-bærekraftig bruk av miljøet) er:

- et høyt utdanningsnivå,
- moderne infrastruktur (energi, kommunikasjon og transport),
- automatisert produksjon og prosessindustri,
- informasjonsteknologi-medierte tjenester.

La oss begynne med spørsmålet: Hva slags arbeid kan automatiseres, og *hva slags arbeid kan ikke – eller bør ikke – automatiseres*? En tidligere norsk Høyre-statsminister (Jan P. Syse) svarte en gang i et intervju at det var regjeringens mål å «øke produktiviteten i barnehagene våre», noe som viser at han ikke hadde reflektert mye over dette. For slikt arbeid der folk gir omsorg til, underviser eller underholder andre mennesker – må nødvendigvis forbli arbeidsintensivt, uavhengig av teknologiske framskritt.

Man bør i stedet stille spørsmålet fra en annen vinkel: Er ikke poenget med automatisering, der det er teknisk mulig og ikke skadelig for mennesker eller miljø, å øke vår kapasitet til i stedet å «jobbe» med og for hverandre?

Bør ikke arbeid med/for andre mennesker være mindre – ikke mer –«effektivt» i vid forstand? («Arbeid» er her plassert i anførselstegn i LeGuins ånd). En framtidig bilfabrikk eller papirfabrikk, eller industriell rengjøring, kan drives med svært få ansatte. Slik automatisering har ingen uheldige bivirkninger (biler eller papir eller gulv eller andre ikke-levende ting trenger ikke menneskelig omsorg). Det eneste argumentet for å opprettholde slike arbeidsplasser er i en type samfunn som ikke kan tilby alternativ sysselsetting. Men hvis «frigjorte» arbeidere fikk (mer) meningsfylt arbeid å gå til, ville det å si opp arbeidere på grunn av automatisering være veien å gå.

Framtidas utopi har da en liten arbeidsstyrke (noen få prosent) i høyt automatiserte og robotiserte anlegg, som produserer forbruks- og investeringsvarer og råvarer til andre fabrikker[1]. Transportsystemet er også svært automatisert og (i hvert fall for bystrekningene) gratis. Over 90% av arbeidsstyrken er ansatt noen få obligatoriske timer om dagen eller per uke (men hvis de vil, kan de jobbe mer – det meste av arbeidet er «lek» uansett) med jobber som består av å samhandle med andre mennesker, eller gjøre individuelt kreativt arbeid, som heller ikke kan og ikke bør automatiseres. Oppgavene er:

- Barnehage, skole, helsetjenester, eldreomsorg – med dramatisk redusert arbeidsbelastning,
- sport,
- kulturelle og kreative aktiviteter,

---

[1] Der er også jobber i tjenestesektoren som kan og bør automatiseres – et eksempel på dette er digitale pengesystemer, som reduserer behovet for bankpersonell dramatisk. Så «automatisert produksjon» i denne artikkelen bør tolkes i vid forstand – dessuten innlemme mye av aktiviteten i administrativ tjenestesektor.

- media,
- forskning,
- Undervisning i videre forstand: fjellklatring, ridning, dykking, sjakkspill, seilflyging ...,

Alle disse tjenestene er gratis for brukerne.

Andre oppgaver – som også har et begrenset potensial for automatisering – er å jobbe med ikke-menneskelige levende organismer, som i

- økologisk restaurering
- økologisk landbruk, som vil være mer arbeidsintensivt enn dagens industrialiserte versjon

Leseren kan protestere at ikke alle disse oppgavene er reint arbeid/lek i LeGuiniansk forstand, men inneholder elementer av kjedelig arbeid. Dette er en viktig innvending. Til tross for automatisering og informasjonsteknologi vil noe nødvendig arbeid – på grunn av sin karakter – ikke endres mye, og være «drittarbeid». Svaret på dette er (enda) kortere obligatorisk arbeidstid for slike jobber, og jobbrotasjon – som har fordeler i seg sjøl. Med Marx' ord:

I et kommunistisk samfunn [...], der ingen har noen innestengt krets for virksomheten sin, men der alle kan utdanne seg i hva slags bransje han ønsker, der samfunnet regulerer den allmenne produksjonen og på denne måten gjør det mulig for meg å gjøre én ting i dag og en annen i morgen, å jakte om morgenen, fiske om ettermiddagen, avle kveg om kvelden, kritisere etter middag, akkurat det jeg har lyst til, uten å bli jeger, fisker, sauegjeter eller kritiker. (Marx, 1845).

Litt mer prosaisk kan man si at en rimelig mengde skittarbeid kvalifiserer til mye arbeid/lek.

En annen innvending er «hvorfor skal folk i det hele tatt jobbe i/med fabrikker og infrastruktur når de i stedet kan velge mer meningsfylte og / eller underholdende ting?» Svaret på dette er todelt:

- Et mindretall er dypt fascinert av å styre teknologiske prosesser, og gradvis få dem til å fungere enda bedre. Og de er ikke primært opptatt av å jobbe med mennesker.
- Stolthet: de få utvalgte som kontrollerer utopiens produksjonsanlegg og infrastruktur er de som gjør det mulig for samfunnet som helhet å nyte sin svært høye levestandard. De veit det, og de andre veit det også.

Dette utopiske scenariet forutsetter at det er en gjensidig forståelse og respekt mellom «produsentene» og «ikke-produsentene» - en forståelse som mangler i dagens samfunn. Dagens debatter om offentlige budsjetter og økonomiske valg tar i stor grad form av en fastlåst konflikt mellom to leire: Kapitalistene og enkelte fagforeningstopper i «konkurranseutsatt privat sektor» understreker at «resten av samfunnet lever av verdiene som skapes her», og derfor må offentlig sektors utgifter og lønninger dempes.

Fagforeningsledere i offentlig sektor mener derimot at utgiftene bør være basert på «det som trengs», og lønna deres bør følge lønningene til industriarbeidere. De tar ikke eierne særlig alvorlig når disse ved lønnsoppgjørene maser om «konkurransekravene i et verdensmarked».

Dette er en fastlåst situasjon som teoretisk sett kan avhjelpes (men se nedenfor) ved å diskutere scenarier av den typen som presenteres her. Løsningen bør være å få de «stridende fraksjonene» til å bli enige om følgende:

Automatisert, hypermoderne infrastruktur og industri er en forutsetning for å ha råd til et omfattende gratis (offentlig) tjeneste-system. Men moderne industri er ikke et mål i seg sjøl. En omfattende offentlig finansiert sektor av essensielle tjenester er målet - automatisert produksjon er hovedsakelig et middel.

(En merknad om begrepet «essensielt» brukt her: Utopien er organisert slik at den typen private tjenester som vi ser er på vei opp i dag, ikke vil være veldig etterspurt: Finans, sikkerhet, markedsføring, tjenester til de rike. Disse betraktes her som «ikke-essensielle», se også avsnittet om det «dystopiske scenariet» nedenfor.)

Den kjente økonomen William Baumol påpekte helt riktig at mens produktiviteten i vareproduksjon øker kraftig på grunn av teknologi og automatisering, kan ikke slikt skje i særlig grad med tjenesteyting. Lærere, omsorgsarbeidere, helsepersonell og saksbehandlere arbeider med mennesker, ikke maskiner. Slikt kan og bør ikke "automatiseres". Og hvis vi ønsker at slike tjenester i hovedsak ikke skal kjøpes på et marked, men være en del av samfunnets spleiselag, betyr det at et framtidssamfunn hvor produksjon og infrastruktur er automatisert *vil ha en enda større offentlig sektor enn i dag. Og da må og vil skatteprosenten øke over tid*.

Dette vil være et avansert samfunn, i motsetning til hva høyresida hevder. Men dette resonnementet vil de ikke lytte til. De trenger ammunisjon for å få aksept for tyning av offentlig sektor. For dem er dette primært en kamp for lavere skatter og dermed mer profitt. Det er internalisert som en en del av deres ideologi: «liten stat er bra». Man leste da Ayn Rand da man var med i Unge Høyre!

Et annet spørsmål som bør diskuteres i lys av det utopiske scenariet, er om et land *i dag* skal gjøre noe for å opprettholde og utvikle produksjonen, eller skal det meste settes ut til land som f.eks. Kina. Et argument for dagens trend er at disse landene må få eksportere til rikere land for å løfte seg ut av fattigdom. Og lønningene der vil øke etter hvert som de utvikler seg, så disse landenes konkurranseevne vil reduseres tilsvarende.

Da kan – muligens – automatisert produksjon bli gjenopplivet i de av dagens importland som midlertidig ga det opp for oppsvulmede ikke-essensielle tjenester som for eksempel finans, markedsføring og andre unødvendig oppblåste eller parasittiske virksomheter. Slik gjenoppliving er muligens en akseptabel strategi, men det er overhodet ikke offentlig diskutert i dag. Sett i tidsperspektivet som antydes i denne

artikkelen, er det sjølsagt at ethvert land som ønsker den typen nær-utopisk samfunn som er skissert, må ha en betydelig andel moderne automatisert produksjon.

Legg også merke til at dette innebærer en kritikk av dagens mye publiserte mening i akademia og blant medie-forståsegpåere om at vestlige utviklede samfunn har nådd et avansert «postindustrielt» stadium. Realiteten er at disse samfunnene rett og slett har overgitt sin produksjon til land med lave lønninger.

Følgende bør også diskuteres i forbindelse med det utopiske scenariet: Hva er en «høy levestandard» og innebærer ikke dette miljøskader? –Men arbeid som består av å samhandle med andre mennesker er ikke økologisk uholdbart. «En høy levestandard» i vår sammenheng betyr ikke et stort forbruk av ressurser og energi og tilsvarende avfallsproduksjon. Den nødvendige energien kan genereres fra fornybare eller nærmest utslippsfrie kilder. Og med utstrakt bruk av informasjonsteknologi og robotikk, kan varer effektivt produseres og resirkuleres, og avfall minimeres.

Et siste punkt i denne delen om et langsiktig utopisk scenario, er «kan vi komme dit «gradvis»? Jeg velger her å ignorere kontroversene på den politiske venstresida om «reform eller revolusjon». En moderne blandingsøkonomi kunne (hvis viljen var der) endres i retning av utopien, blant annet ved å nøye og løpende velge ut aktiviteter som er «modne» for å bli offentlig finansiert og drevet – kostnadsfrie for brukerne. Slik utvelgelse kan gjøres på grunnlag av at minst ett av følgende kriterier er oppfylt for det aktuelle produktet eller tjenesten:

1. Ubegrensa forbruk er ikke noe problem, kapasitet- eller miljømessig (eksempel: telefonsamtaler, Internett-tilgang). (Dette er det eneste – og derfor urealistiske – premisset for marxistisk «kommunisme på høyere stadium».)
2. Forbruket er i sin natur iboende begrenset eller rasjonert (eksempel: skoler, sjukehus, begravelsestjenester, lokal offentlig transport – men ikke langdistansereiser.
3. Ingen av delene, men holdningene har endret seg, slik at folk frivillig avstår fra overforbruk av en viss vare/tjeneste.

Etter disse kriteriene er en god del av moderne industrialiserte velferdssamfunn allerede delvis «utopiske» eller «kommunistiske» (''..... fra enhver etter evne, til enhver etter behov»), i den forstand at viktige offentlige tjenester er gratis eller med lave honorarer (sjøl om det er krefter i sving som prøver – og til en viss grad lykkes med – å rulle ting tilbake).

Denne artikkelen foreslår at dagens utvikling bør diskuteres og evalueres i lys av det langsiktige utopiske (og alternative dystopiske – se nedenfor) scenariet. Gjør vi det, gir det et ekstra argument for å holde helse og skole gratis og i offentlig sektor, og dette vil da være en indikator på at et samfunn er avansert og moderne. Merk at dette strider mot dagens konvensjonelle visdom om at privatisering og «bruker betaler» er tegn på modernitet.

Å tenke langsiktig stimulerer også til å lete etter og evaluere eksempler på allerede gjennomførte «utopiske» reformer i land man kan sammenligne seg med.

Punkt 3 ovenfor er det mest utfordrende (og interessante), fordi det handler om endring i folks holdninger og atferd. Dette er «LeGuiniansk internalisering» slik at innbyggerne automatisk – *uten å oppleve dette som et «offer»* – behersker seg.

Dette er ikke noe som kan gjennomføres i betydelig skala i dag: Tenk deg et eksperiment der man gjorde de viktigste matvarer gratis. Et slikt system ville bryte sammen siden en stor andel av befolkningen ville overkonsumere og dessuten kaste urørt eller halvspist mat. Men et område, riktignok noe trivielt, der frivillig tilbakeholdenhet fungerer i en god grad også i dag, er forsøpling. En stor andel av befolkningen kaster ikke avfall på gata, sjøl om det ville være mer praktisk for dem å gjøre det. «Offeret» ved å ta søplet med deg for seinere hensiktsmessig kasting anses ikke som det, fordi handlingen er internalisert og automatisk. De fleste hiver heller ikke sine kasserte TV-apparater og vaskemaskiner i veikanten, sjøl om det er mer «praktisk» (og man kan lett slippe unna med det). De kvitter seg med slike ting på den obligatoriske måten. Slik altruistisk atferd gir grunn til en viss optimisme.

Dette gir støtte til de som mener at ansvarlig sosialisering av nye generasjoner via skoler, media og underholdning ikke er nytteløst. Det er å innta et standpunkt som i dag dessverre blir sett på som utdatert og fåfengt av mange utstudert svartsynte akademiske «intellektuelle».

I lys av dette kan det se ut som om man i noen grad må starte fra scratch for å gjenopprette verdisynet om at sosialisering til ansvarlig atferd i forhold til fellesskapet er både nødvendig og gjennomførbart. Og dette trenger ikke å fremmes på moralsk eller religiøst grunnlag – *det kan (også) fremmes basert på en langsiktig utopisk visjon.*

3. Nå til den kapitalistiske dystopien

En skole i marxismen hevder at kapitalismen ikke kan opprettholdes i det uendelige på grunn av en system-iboende vedvarende reduksjon av profittraten (Shaikh, 1978, s. 232 - 235): Kapitalister må erstatte arbeidere med maskiner for å holde tritt med konkurransen, uansett om de vil eller ikke. Dette vil øke kapitalen og nådeløst redusere profittraten i det lange løp. Ifølge denne logikken – etter hvert som produksjonen blir mulig med bare et lite antall arbeidere – visner betingelsene gradvis for skaping av merverdi, utbytte og kapitalakkumulasjon.

Det finnes også et beslektet marxistisk argument at siden bare «produktive» arbeidere skaper «verdi», og siden det meste av service- og/eller offentlig sektor-arbeid anses som ikke-produktivt, kan en fullstendig tjenestedominert kapitalistisk økonomi ikke opprettholde kapitalakkumulasjon. Det er imidlertid motsetninger blant marxister (og i Marx egne skrifter) om hvordan man definerer hva som er «produktivt» arbeid. (Hunt, 1979).

Uavhengig av disse teoriene og posisjonene, vil jeg hevde at det *er* et mulig scenario med «evig» og sterkt klasse-delt kapitalisme – sjøl når produksjonen er omfattende automatisert. En slik framtid virker mer sannsynlig siden den kan sees på som en ekstrapolering av dagens utvikling. Dette dystopiske samfunnet har den største andelen av sine arbeidere i kapitalistiske tjenesteyting-/tjener-firmaer (kalt *t/t-sektoren* lenger nede). Slik aktivitet er arbeidsintensiv, og med lav kapitalintensitet. Jeg bruker begrepet «tjener» her for å indikere firmaer som steller for de rike - slik som hushjelp, fritidsaktiviteter, sikkerhet, luksusturisme, etc. Dette kommer på toppen av (i dette samfunnet for det meste privatisert) nødvendig tjenesteyting for befolkningen generelt; helse og omsorg, utdanning, underholdning – som også er arbeidsintensive aktiviteter.

En liten minoritet av arbeidere (akkurat som i det utopiske scenariet ovenfor) er ansatt i høyteknologisk automatisert infrastruktur- og industrivirksomhet. Så lenge en stor andel av de sysselsatte er i arbeidsintensiv t/t-virksomhet, vil dette sikre at profittraten kan opprettholdes, sjøl om produksjonen er tilnærmet helautomatisert. For profittraten i den høyautomatiserte industrisektoren vil bli opprettholdt på nivå med t/t-sektoren gjennom prismekanismer. Nærmere om det lenger nede.

En stor andel av befolkningen er arbeidsløse, noe som gir ettergivende arbeidskraft og høy profittrate. Utsiktene til kronisk og svært høy arbeidsløshet i en kapitalistisk framtidsverden er noe som ikke bare beskrives av kritikere av kapitalistisk globalisering. Det ansees som naturlig eller uunngåelig blant framsynte tenkere i «eliten». Martin og Schumann (1997) rapporterte fra en konferanse av verdens mektigste som fant sted i september 1995. Dagens *World Economic Forum* hadde sine forløpere allerede for 28 år siden:

> *..... 500 ledende politikere, forretningsmenn og forskere fra alle kontinenter - en ny «global brains trust» ... som er ment å peke veien til den «nye sivilisasjonen» i det tjueførste århundre.*
> *.....*
> *Fra dette tidspunktet [på konferansen, -T.A.], er elite-gruppen som diskuterer 'framtidas arbeid' helt og holdent opptatt av de som ikke vil ha noen jobb [dette framtidsscenariet, lansert på konferansen, hadde en arbeidsløshet på 80% , -T.A.].*
> *.....*
> *Uttrykket på alles lepper er Zbigniew Brzezinskis 'tittytainment'. Den gamle polskfødte strategen – Jimmy Carters nasjonale sikkerhetsrådgiver i fire år – har fortsatt å beskjeftige seg med geostrategiske spørsmål. Han tenker på 'tittytainment' ('pupper' + 'underholdning') i termer ikke så mye av sex, som av melken som strømmer fra en ammende mors bryst. Kanskje en blanding av drepende underholdning og tilstrekkelig næring vil holde verdens frustrerte befolkning i relativt godt humør.*
> *Toppledere diskuterer nøkternt den mulige doseringen og vurderer hvordan den velstående femtedel vil kunne holde de overflødige resten i sjakk.*
> *Presset fra global konkurranse er slik at de synes det er urimelig å forvente et*

> *sosialt engasjement fra enkeltbedrifter. Noen andre må passe på de arbeidsledige.*

Merk: staten skal betale!

Nå virker en framtidig verden med 80% arbeidsløshet urealistisk. Men det viktige poenget med det ovennevnte *er at verdens makteliter allerede i 1995 var villige til å akseptere slike scenarier med åpne øyne, og forberede seg på dem*. Dette gjelder også i dag, og er særlig tydelig fra World Economic Forum og deres hoff-intellektuelle, israeleren Yuval Harari, som omtaler slike «overflødige» som blei omtalt på 1995-konferansen som «useless people».

Basert på dagens utviklingstrekk virker det sannsynlig at sysselsettingen i en kapitalistisk framtids-dystopi vil bli høyere enn 1995-konferansens svartsynte 20% – men altså i en dominerende lavtlønnet og svært usikker t/t-sektor.

Kapitalister er spesielt ivrige etter å overta slike aktiviteter som til nå har vært offentlig drevet og betalt. Kritikere av disse har i stor grad forklart denne utviklinga som «ideologidrevet», det vil si at den skyldes en sterk nyliberal tro blant maktpersoner om at disse aktivitetene vil bli drevet mye mer effektivt hvis de privatiseres.

Jeg tror i stedet at årsakene hovedsakelig er materielle, ikke ideologiske. Tenk på disse spesielle egenskapene til offentlige aktiviteter som helse, omsorg, utdanning:

1. De er - i motsetning til andre og ikke-essensielle tjenester - sosialt nødvendige, slik at de alltid vil være etterspurt.
2. Kostnadene vil derfor i hvert fall til en viss grad dekkes av staten.
3. Disse tjenestene vil være lokalt og forutsigbart etterspurt, salg er ikke avhengig av suksess i et risikabelt verdensmarked.
4. De er i seg sjøl arbeidskrevende og kan ikke automatiseres.

Disse egenskapene gjør kapitalistisk drift av slikt spesielt attraktivt, de tre første åpenbart. Den fjerde egenskapen kan ved første øyekast ikke synes å passe til dette, siden kapitalister alltid prøver å kvitte seg med arbeidere for å redusere kostnadene. Så hvorfor er det attraktivt å gå inn i et felt hvor det er få muligheter for slikt?

– Nøkkelordene er «i seg sjøl» og «kan ikke». Disse tjenestene *vil* være etterspurt, og de *kan ikke* automatiseres mye. Når dette er stabile og varige forhold for alle konkurrerende bedrifter på feltet, blir den iboende arbeidsintensiteten en *fordel*, ikke en ulempe. For når en stor andel av kapitalistenes kostnader er til lønn, og en liten andel til kapital, er mulighetene for å øke profitten ved en gitt prosentvis reduksjon av lønnskostnadene større enn i et høyt automatisert anlegg der de faste kapitalkostnader dominerer, og lønnskostnadene er minimale.

Når det er sagt, vil den kapitalistiske dystopien også sikre akseptabel og stabil profitt for eierne av kapitalintensive automatiserte anlegg, via prismekanismen: Hvis lønnsomheten blir lav, vil fabrikker stenge ned og produksjonen vil synke. Etterspørselen etter knappe varer vil føre til økte priser, inntil profittraten er lik den i t/t-sektoren. Fordelingen av inntektene mellom eiere og arbeidere i den store arbeidsintensive t/t-sektoren – som avhenger av maktbalansen mellom de to

gruppene der – setter da en målestokk for profittraten for økonomien som helhet. Derfor, så lenge det er mange arbeidere ansatt av kapitalister, uavhengig av at dette er i såkalte ikke-produktive jobber - kan en sterk klassedelt og lønnsom kapitalisme overleve – lenge.

4. Noen konklusjoner

- Langsiktige og til og med «urealistiske» scenarier for framtidige samfunn bør være hyppige temaer for offentlig debatt. Både positive og negative scenarier er nyttige. For spredning og diskusjon av slike scenarier vil ha positiv innvirkning på viktige politiske valg og beslutninger som tas i dag. Mens mangel på slike visjoner og diskusjoner gir Margaret Thatcher rett: «There is no alternative» (TINA).
- Mekanismen med sjøloppfyllende profetier er i virksomhet – på godt og vondt. Man bør arbeide for bevissthet om dette – i det minste i sosiale medier. Ved å være oppmerksom på mekanismen med sjøloppfyllende profetier, skjønner man at ukonvensjonelle ideer ikke bør nedvurderes uten videre, men utprøves i konkurranse med etablert tenkning.
- Kapitalismen bør ikke betraktes som et «tidsbegrensa stadium i historien» av sine kritikere, men et system *som i verste fall kan fortsette for alltid*. I dette vil det – tilsynelatende – være en slags enighet mellom kapitalisme-kritikere og -tilhengere (en av de sistnevnte var Francis Fukuyama med sin «end of history»). Forskjellen ligger imidlertid i analysen av de sannsynlige egenskapene til et slikt system, og – viktigst – om det finnes bedre alternativer.

Noen referanser (engelskspråklig liste)

Hogan, J. P. (1982), 'Voyage from Yesteryear', *Baen Books;* Reprint edition 1999.

Hunt, E. K. (1979), 'The categories of productive and unproductive labor in marxist economic theory', *Science and Society*,Vol. 43(3).

LeGuin, Ursula K. (1974), 'The Dispossessed', *Eos;* Reprint edition 1994.

Martin, H. P. and Schumann, H. (1997) 'The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy', *Zed Books.*

Marx, K (1875), 'Critique of the Gotha Programme', *Marx/Engels Selected Works, Volume Three*, Progress Publishers, Moscow 1970.

Marx, K (1845), 'The German Ideology: Part I', *The Marx-Engels reader*, New York: Norton, 1972.

Shaikh, A (1978) 'An introduction to the history of crisis theories'. In *U.S. Capitalism in Crisis*. New York: Union for Radical Political Economics.